

צדק צדק תרדוף

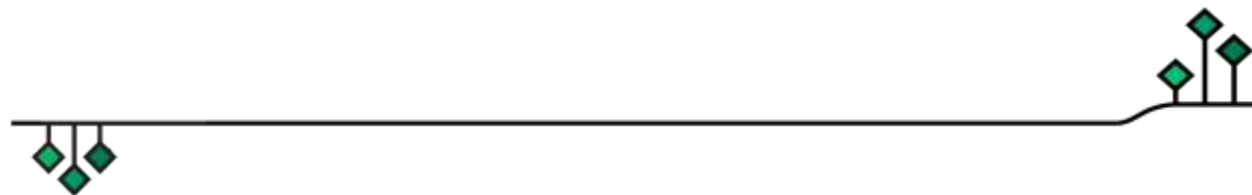
הר' ייץ גרינברג - ygreenberg@hadar.org

תרגום: עליזה רז-מלצר

פרשת שופטים תשפ"א

בפרשתנו בני ישראל מצווים למנות שופטים שישפטו את העם משפט צדק, עפ"י העיקרון המנחה "צדק צדק תרדוף" (דברים ט"ז, 20). הציטוט היה לאחד המפורסמים מפסוקי התנ"ך, בין היתר בזכות השופטת המנוחה רות ביידר גינסבורג, שמיסגרה ותלתה אותו בלשכתה בבית המשפט העליון בארה"ב. מה ניתן ללמוד מהכפילות במילה "צדק"?

המקרא מסביר מיד שעל מנת להבטיח צדק, אין לעוות את הדין; אין לשפוט לטובת צד ספציפי, אין להעדיף אנשים מסוימים -- עשירים ובעלי שררה נוטים לקבל יחס מיוחד - ואין לקחת שוחד. בפרשת ויקרא (יט, 15) נאמר: "לא-תעשו עול במשפט--לא-תשא פני-דל ולא תהדר פני גדול: בצדק תשפט עמיתך". כלומר, אין להעניק יחס מיוחד לעשירים, בעלי שררה ומקושרים אחרים. אפילו בארצות שבהן כולם שווים בפני החוק, עשירים ובעלי שררה משיגים תוצאות טובות יותר, בין אם זה בזכות עורכי דין טובים יותר, נגישות נוחה יותר או סטטוס גבוה יותר.

בפרשת שמות, התורה מזהירה כנגד התופעה ומבקשת להקדיש מאמץ מיוחד כדי להבטיח שלא יקרה מצב שבו "תִּטֶּה מִשְׁפָּט אֲבִינֶךָ בְּרִיבוֹ" (כג, 6).

וכך מחיל התלמוד את העיקרון: במשפט בין עשירים לעניים, אסור לעשירים להופיע בבית המשפט בבגדים מכובדים או מרשימים יותר מבגדי היריבים עניים. על העשירים לאפשר לעניים לשדרג את לבושם, או בעצמם לשנמך את כסותם, שמא העניים יוחלשו בשל נחיתות בגדיהם או השופטים יושפעו מן הנראות ויעניקו משקל רציני יותר לטענות העשירים (בבלי שבועות לא, א). בדומה, כאשר הנביא ישעיהו מונה את מאפייני אחרית הימים הוא מבטיח שהמשיח "[ישפוט] בְּצֶדֶק דָּלִים וְ[י]וֹכִיחַ בְּמִשׁוֹר לְעֲנוּי-אָרֶץ" (ישעיהו יא, 4).

האם די בשיפוט אובייקטיבי ובהימנעות ממשוא פנים כדי להשיג צדק? כמובן שלא. כאשר קיימים פערים משמעותיים בין שני בעלי דין בכסף ו/או בכוח, משפט צדק צריך לשקף בדרך כלשהי את העובדה שלעניים יש מחסור בצרכים בסיסיים. בהקשר זה מתאר התלמוד את סיפורו של רבה, בנו של רב הונא, שהפועלים שברו את חביות היין שלו בעת העברתן ממקום למקום. כפיצוי לעצמו, נטל רבה את בגדיהם (בבא מציעא פ"ג, א).¹ הפועלים התלוננו בפני רב, שהורה לרבה להחזיר את בגדיהם משום שיתקשו לרכוש בגדים חדשים באמצעים הדלים העומדים לרשותם. נראה שְׁעָנִים של הפועלים מצריך מרחב תמרון גדול יותר במקום קנס בגין שבירת החביות. רבה מערער על הפסיקה ותוהה אם זו אמנם ההלכה, ורב משיב בחיוב ומחזק את תשובתו בציטוט מספר משלי (ב, 20): "לִמְעַן תֵּלֶךְ בְּדֶרֶךְ טוֹבִים".

¹ במהדורה המודפסת הוא נקרא "רבא בר בר חנן" אך השם אינו מופיע בגרסאות אחרות של התלמוד. בכתבי היד העתיקים ביותר מן הגניזה הקהירית הוא מכונה "רבה בר רב הונא".

שוב פונים הפועלים לרב ואומרים: 'עניים אנו וטרחנו כל היום ורעבים אנו ואין לנו כלום [לקניית מזון וכו']'. בתגובה רב מורה לרבה לתת להם את שכרם ורבה שוב מבקש לדעת אם זו אכן ההלכה. רב משיב בחיוב והפעם מצטט את המשפט "וארחות צדיקים תשמר" (שם).² במילים אחרות, משפט צדק אמור להביע הגינות ולכן לצרכים הבסיסיים של בעלי דין עניים יש משקל גדול יותר. כנ"ל לגבי הלכות צדקה. במצוות צדקה נאמר: "כי-פתח תפתח את-ידך לו והעבט תעביטנו די מחסרו אשר יחסר לו". התורה שבעל פה מחילה את העיקרון של מילוי צרכי העני על הלכות צדקה כדי להגן על כבוד הנזקקים, וכוללת אף מענקים מיוחדים בהינתן הצורך על מנת לשמר את כבודם וערכם העצמי.³

כך התורה והמסורת היהודית מעודדות העדפה מתקנת או מתן זכויות יתר בהתאם לרמת ההזדקקות. במקרים כאלה, שוויון פורמלי בפני החוק לא יכונן צדק משום שהעניים עלולים להיוותר ללא צרכים בסיסיים אשר נחוצים כדי לחיות. האם אין סוף ליחס המיוחד שמקבלים העניים? דווקא יש. אם השופט שוקל לזכות מאשמה אדם רק משום שהוא/היא נזקקת, או להטות את הדין לטובתו. במקרה שהוא/היא התובע.ת. התנהגות כזו נחשבת לעיוות הדין.⁴

ויש גבול נוסף. התורה מתנגדת לכל מערכת אידיאולוגית שיש בה הטייה אוטומטית לטובת פשוטי העם, העניים או הפועלים, ולרעת בעלי אמצעים. התורה מורה לנו: "וְדָל לֹא תִהְיֶה [תפלה לטובתו] בְּרִיבוֹ" (שמות כג, 3). למרות שהתורה תומכת בהעדפה מתקנת לעניים, מערכת שכבר אינה שופטת את ההתנהגות עצמה ומכריעה

² ההגדרה התלמודית היא "לפנים משורת הדין", במקרה זה כדי שבעל הדין העני יזכה למשפט הוגן.

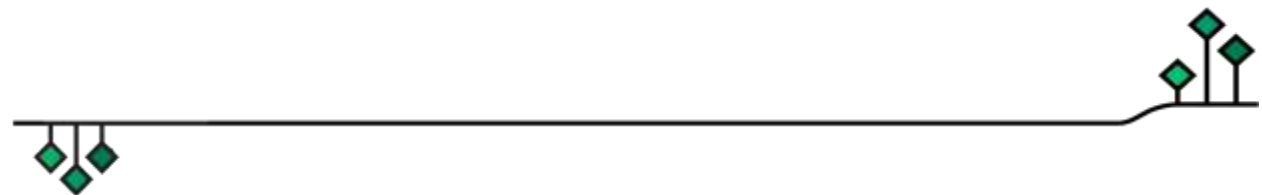
³ משנה תורה לרמב"ם, הלכות מתנות עניים פרק ז, הלכה ג ואילך.

⁴ תלמוד ירושלמי, מסכת פאה ד הלכה ז.

אוטומטית לטובת העניים היא מערכת שהתפרקה. כזו שמונעת צדק מאוכלוסיה שלמה. אם הצדק נשלל מקבוצות שלמות - גם בעלי עמדות יתרון - לטובת אנשים השייכים לקטגוריה אחרת, הצדק עצמו יתערער. בסופו של דבר, גם המועדפים ייפגעו, אך כבר לא תישאר מערכת משפטית שתכריע.

יש לשקול את הכללים שהיהדות קובעת להתמודדות עם עוני גם במסגרת המאבק למיגור תופעות של אי-צדק גזעי בארה"ב. על הקהילה היהודית לתמוך בהעדפה מתקנת ובמאמצים מיוחדים של החברה האמריקאית לבטל את הגזענות המערכתית, האפליה והקיפוח שהמיטה על הקהילה האפרו-אמריקאית. הדברים נכונים גם כלפי מדיניות גזענית של הממשל האמריקאי במתן מענקים והזדמנויות בתחומי מקרקעין, שיכון, בנקאות, הלוואות בתנאים מיוחדים לעסקים קטנים וכדומה. המאמץ צריך להיעשות בקנה מידה גדול ולקחת בחשבון שאי אפשר להתגבר על הקיפוח המצטבר של האוכלוסיה האפרו-אמריקאית ללא השקעה עצומת ממדים ומאמץ כביר של כלל החברה האמריקאית לשבור את המעגל ההיסטורי של קיפוח, דיכוי ורמיסת כבוד. למעשה, אנו יודעים שכיום החברה האפרו-אמריקאית בארה"ב - כמו העניים במונחים חז"ליים - מצויה תמיד בסכנה שתזכה ליחס שלילי אל מול החוק ומסגרות רבות אחרות.

בה בעת, אני מודע לכך שבלהיטותנו לעשות צדק אנו מסתכנים בהגעה למצב שבו "נהדר דל בריבו" - העדפה אוטומטית של אוכלוסיות מוחלשות, בלי להתחשב בעובדות שרלוונטיות להכרעה. כשנוצר מצב שבו מערכת המשפט כבר לא שופטת טענות של צד אחד באופן מלא או חלקי, הערך של צדק לכל נתון בסכנת הכחדה. מערכת המשפט עצמה עלולה להיות בסיכון דווקא מן הצד של התערבות עיוורת למען עניים. אם מערכת המשפט תקרוס כולנו נסבול, כולל האוכלוסיה המוחלשת שלמענה מלכתחילה הוסטו גלגלי הצדק מדרכם.

עלינו להמשיך לשפר את מערכות הביקורת וההערכה ולהחיל אותן אפילו על העקרונות הנעלים של מלחמה בעוני או בגזענות. יש צורך דחוף במדיניות של הגינות כלפי אפרו-אמריקאים וסיוע במיגור גזענות מערכתית, בכלל זה חלוקה מוסכמת של תקציבים לאומיים על בסיס קונסנזוס דמוקרטי של הקהילה האמריקאית כולה. באותה עת, צדק כזה חייב לבוא בשילוב הזכות להליך הוגן לכולם. העדפה מתקנת היא תרופה חזקה ויש לתת אותה באופן מבוקר ומתוך תהליך של הגינות, פן תרעיל את החולים ואת היחסים שלהם עם שאר החברה.

על בסיס ניתוח זה ישנם שני פירושים לאמרה "צדק צדק תרדוף". האחד הוא שצדק צריך להיות כרוך בהגינות. השני, על החברה לרדוף אחר הצדק באופן צודק שמחזק ולא מערער את הערך של צדק לכל. אין להחליש את מערכת החוק והמשפט - שיש בה גם תהליכים אובייקטיביים והגונים - גם לא למען המטרות הנשגבות ביותר.

